

Mezen op trek door de stad Groningen: Een vergelijking tussen 2002 en 2003

René Oosterhuis

Oplettende mensen kan het niet zijn ontgaan dat er in de herfst van 2003 veel mezen in Noord-Nederland waren. Begin oktober druppelden de eerste Europese berichten binnen over grote aantallen trekkende mezen. Bij Falsterbo (zuidpunt van Zweden) werden grote aantallen Pimpelmezen gemeld, bijvoorbeeld 26.000 langstreckende exemplaren in de eerste week van oktober (Internet 1). Ook dichterbij huis werden door trektellers grote aantallen van deze vogels gemeld en ringers in Noord-Nederland vingen forse aantallen. Op onze ringplek in Groningen hebben we ook veel mezen gevangen en geringd. Omdat we ook in de herfst van 2002 hebben gevangen kunnen we een vergelijking maken tussen beide jaren.

Inleiding

Sinds het voorjaar van 2002 is er in de stad Groningen een plek ingericht om zangvogels te ringen. Deze ringplek is in gebruik genomen als onderdeel van het Constant Effort Site-project (CES-project) van het Vogeltrekstation. Het doel van het CES-project is het verzamelen van gestandaardiseerde informatie over broedvogels en hun jongen, die moet bijdragen tot het verklaren van veranderingen in vogelpopulaties. Naast het verzamelen van gegevens over broedvogels levert het ringen ook informatie over de trek van vogels.

De ringplek ligt aan het Helperpad in de Wijk Helpman, in het zuiden van de stad Groningen. Het gebied is eigendom van het Natuurmuseum Groningen en er wordt wekelijks aan ruim 500 kinderen van verschillende basisscholen tuinierles gegeven. Het is circa anderhalve hectare groot en bestaat voor een belangrijk deel uit akkers waar de kinderen op tuinieren. Daarnaast zijn er enkele grasvelden en heestervakken en de gehele tuin wordt omsloten door een houtsingel. De ringplek ligt in de stad, wat al snel een grijze betonmassa doet vermoeden. Dit valt echter mee, de omgeving is relatief groen. De oostkant van de ringplek grenst aan het spoor. Achter dit spoor bevindt zich een industrieterrein waar tot voor kort relatief veel braakliggende grond aanwezig was. Aan de zuidkant van de ringplek ligt het volkstuincomplex Tuinwijk. Aan de noordkant grenst de vangplek aan een brede groenstrook langs de Helperzoom en een oud stuk loofbos (Park Groenestein). Veel huizen in de omgeving hebben een tuin en ten zuiden van de wijk bevindt zich een begraafplaats en een sportpark.

Op de ringplek zijn het gehele jaar mezen aanwezig, verdeeld over een vijftal verschillende soorten: Staartmees *Aegithalos caudatus*, Matkop *Parus montanus*, Zwarte Mees *Parus ater*, Pimpelmees *Parus caeruleus* en Koolmees *Parus major*. Met uitzondering van de Zwarte Mees broeden alle soorten in de omgeving van de ringplek waarbij Kool- en Pimpelmees verreweg het talrijkst zijn.

Methode

Om de vraag te beantwoorden of het voorkomen van mezen in de herfst van 2003 uitzonderlijk was zijn de vangsten vergeleken met die van de herfst van 2002. In beide jaren zijn ook na het broedseizoen (augustus tot en met december) met behulp van mistnetten vogels gevangen en geringd.

De vangomstandigheden waren beide jaren ongeveer gelijk. In beide jaren werd met behulp van recorders de zang afgespeeld van Koolmees en Pimpelmees om de vogels naar de netten te lokken. In 2003 werd dit aangevuld met de zang van Zwarte Mees. Ook de foerageermogelijkheden waren in beide jaren ongeveer gelijk. Zowel in 2002 als in 2003 waren veel uitgebloede zonnebloemen aanwezig waarvan de zaden massaal door mezen gegeten werden. In de loop van oktober waren de zonnebloemen leeggegeten en werden vier voerplekken ingericht waar de vogels op beperkte schaal werden gevoerd met graan.

De vanginspanning verschilde tussen beide jaren. In beide jaren werd met 130-150 meter net gevangen. Er is altijd een half uur voor zonsopkomst begonnen met vangen en er is altijd minimaal vier uur op een dag gevangen. In 2002 bedroeg de totale vangtijd 86,5 uur (verdeeld over 13 dagen) en in 2003 bedroeg de totale vangtijd 125,5 uur (verdeeld over 19 dagen). Omdat verschillen in de vanginspanning van invloed zijn op de aantallen gevangen vogels is hiervoor gecorrigeerd. De vangsten zijn omgerekend naar het aantal dat per uur is gevangen met 100 meter mistnet, het uurgemiddelde aangeduid met de letter V. Als bijvoorbeeld op een dag 18 mezen zijn gevangen in zes uur tijd met behulp van 140 meter net bedraagt het uurgemiddelde (V) 2,14 mezen per uur. Door deze correctie wordt het mogelijk om de vangdagen onderling te vergelijken. Ook de verschillende maanden en jaren zijn op deze manier met elkaar te vergelijken.

Alle gevangen individuen zijn maar eenmaal per seizoen meegeteld. Vogels die bijvoorbeeld in september zijn geringd en in oktober zijn teruggevangen zijn voor oktober dus niet opnieuw in de berekeningen meegenomen.

Resultaten

In tabel 1 zijn de herfstvangsten van 2002 en 2003 naast elkaar gezet. In 2002 werden 195 mezen gevangen (Koolmees 56%, Pimpelmees 31%). In 2003 waren dat er met 581 bijna driemaal zo veel (69% Koolmees, 21% Pimpelmees). Ook het uurgemiddelde was in 2003 (2,96 mezen/uur) ruim tweeënhalf maal zo hoog als in 2002 (1,14 mezen/uur).

Tabel 1. Aantallen en uurgemiddelde van vijf mezensoorten gevangen in Helpman Groningen in herfst van 2002 en 2003.

	Aantal individuen		Uurgemiddelde (V)	
	2002	2003	2002	2003
Staartmees	22	18	0,13	0,09
Matkop	3	2	0,02	0,01
Zwarte mees	0	37	0	0,19
Pimpelmees	61	121	0,36	0,62
Koolmees	109	403	0,63	2,05
Totalen	195	581	1,14	2,96

Staartmees

In beide jaren werden relatief lage aantallen gevangen. Bij de Staartmees is dus geen sprake van hogere aantallen in 2003. Het uurgemiddelde is in 2003 zelfs iets lager dan in 2002. Een aantal vogels was al geringd zodat de herkomst achterhaald kon worden. De meeste vogels waren op de ringplek zelf geringd gedurende het broedseizoen. Eén vogel, die op 11 oktober 2002 werd gevangen, was een jaar eerder op 11 november 2001 als jonge vogel geringd in Hoogkerk (afstand 7 km). Het lijkt er dus op dat er voornamelijk lokale vogels gevangen zijn. Dit wordt bevestigd door het hoge terugmeldpercentage binnen dezelfde herfst. Van de 22 individuen die in de herfst van 2002 werden gevangen werden er 14 diezelfde herfst nogmaals gevangen.

Matkop

Van deze soort zijn slechts vijf individuen gevangen, drie in 2002 en twee in 2003. Alle vogels zijn meerdere malen teruggevangen, waaronder twee in het daaropvolgende broedseizoen. Een deel van de in de herfst gevangen vogels betreft dus plaatselijke broedvogels.

Zwarte Mees

In 2002 zijn geen Zwarte Mezen gevangen terwijl er in 2003 maar liefst 37 zijn gevangen. De doortrek begon op 20 oktober toen 10 exemplaren werden gevangen. Ook daarna werden tijdens iedere vangdag wel enkele Zwarte Mezen gevangen. De laatste drie werden op 17 november gevangen.

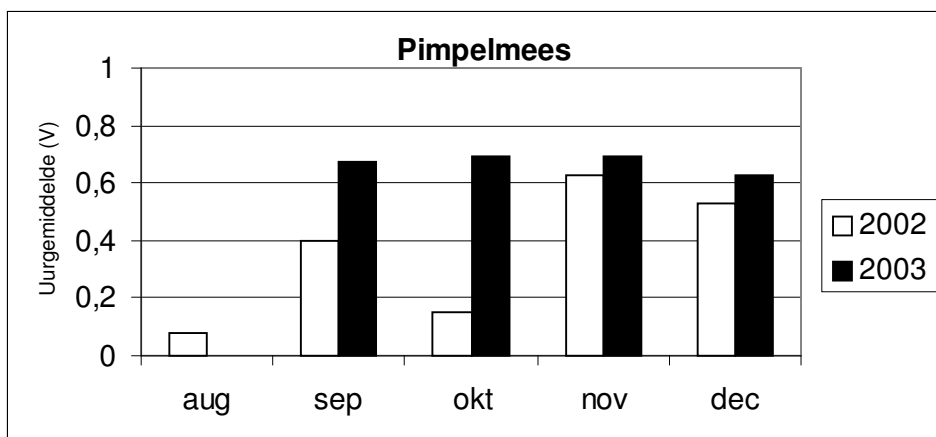
Twee vogels waren al geringd. De eerste werd op 28 oktober gevangen en bleek negen dagen eerder in Leek te zijn geringd. De tweede vogel werd op 6 november gevangen en was op 22 oktober in Tongeren (Gelderland) geringd. Het is opvallend dat deze vogels in een andere richting gevlogen zijn dan normaal gesproken het geval is bij trekvogels in de herfst. De vogel uit Leek is 15 km in oostelijk richting gevlogen en de vogel uit Tongeren is maar liefst 102 km in noordoostelijk richting gevlogen.

Pimpelmees

In augustus werden vooral plaatselijke broedvogels (2-3paar) en hun jongen gevangen. Begin september namen de aantallen toe doordat veel vogels op de zaden van de toen talrijk aanwezige zonnebloemen afkwamen (figuur 1). Begin oktober waren de zonnebloemen leeggegeten en verdween de belangrijkste voedselbron. In oktober 2002 werden dan ook nog maar weinig Pimpelmezen gevangen ($V=0,15$ mezen/uur). In 2003 werd deze daling in oktober niet waargenomen en werden 0,69 mezen per uur gevangen. Wat verder opvalt is de constante lijn in 2003. Vanaf september tot en met december schommelt het uurgemiddelde rond de 0,62 mezen/uur. Het verschil in het aantal gevangen Pimpelmezen tussen de beide jaren blijkt significant te zijn ($X^2=4,8$; $p < 0,05$).

Een in 2003 in Helpman geringd nestjong werd dat zelfde jaar op 18 oktober bij Lelystad teruggevangen. Twee andere jongen uit hetzelfde nest werden op 1 en 22 oktober 2003 nog in Helpman teruggevangen. Binnen dit nest waren er dus duidelijk verschillende trekstrategieën: één vogel ging op trek naar het zuiden en twee andere bleven in de buurt van hun geboorteplaats. Ook een op 16 mei 2003 in Paterswolde geringd nestjong kan tot deze laatste groep worden gerekend. Deze mees werd op 15 en 19 september 2003 in Helpman teruggevangen en had een afstand afgelegd van 6 km.

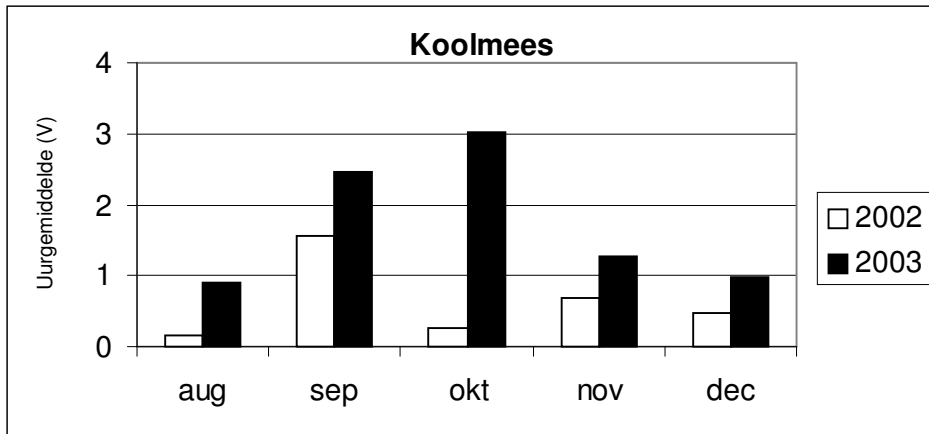
Figuur 1: Aantal gevangen Pimpelmezen per uur (V) in Helpman Groningen in 2002 en 2003.

Koolmees

De Koolmees is een algemeen voorkomende vogel op de ringplek, er broeden twee tot drie paar. Uit de terugvangsten bleek dat in augustus vooral de broedvogels en hun jongen uit de directe omgeving werden gevangen. De aantallen waren relatief laag (figuur 2). Begin september namen de aantallen toe omdat veel vogels afkwamen op de zaden van de toen talrijk aanwezige zonnebloemen. Begin oktober waren de zonnebloemen leeggegeten en verdween voor de Koolmezen een belangrijke voedselbron. In 2002 namen de aantallen dan ook af nadat de zonnebloemen geoogst waren. De herfst van 2003 gaf een heel ander beeld te zien. In september werden er al meer Koolmezen gevangen dan in het jaar ervoor en in oktober namen de aantallen nog verder toe. Pas in november namen de aantallen weer langzaam af maar bleven op een hoger peil dan in 2002. In 2002 werden gemiddeld 0,63 Koolmezen per uur gevangen. In 2003 lag dit gemiddelde op 2,05. Net als bij de Pimpelmees werden er ook bij de Koolmees significant meer vogels gevangen in 2003 ($X^2=83,2$; $p < 0,05$).

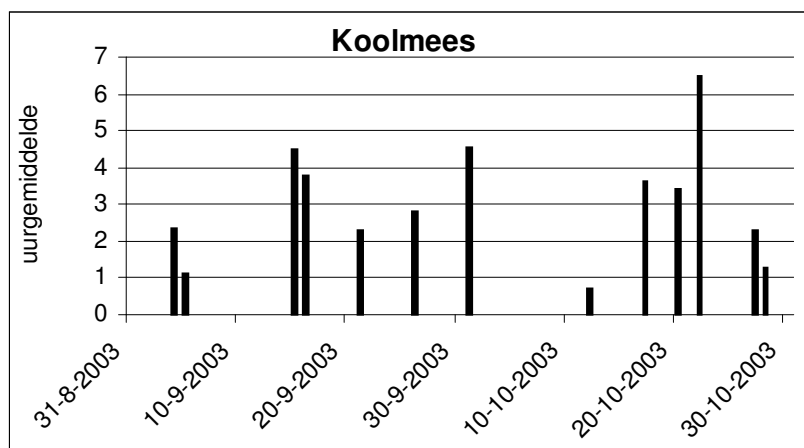
Figuur 2: Aantal gevangen Koolmezen per uur (V) in Helpman Groningen in 2002 en 2003.

In september en oktober 2003 zijn de meeste koolmezen gevangen. Het uurgemiddelde (V) lag rond de 2,75 vogels per uur. Als de afzonderlijke vangdagen worden bekeken dan blijken er grote verschillen in het uurgemiddelde te zitten (figuur 3). In september en begin oktober werden er relatief veel mezen gevangen die profiteerden van de aanwezige voedselbronnen. Terugmeldingen van reeds geringde Koolmezen laten zien dat er in september veel lokale vogels werden gevangen. Dit wordt ondersteund door terugvangsten uit 2004. In de periode augustus t/m oktober 2004 werden 14 Koolmezen teruggevangen die in september 2003 waren gering en slecht twee vogels die in oktober 2003 waren geringd.

Op 12 oktober werden bijna geen Koolmezen meer gevangen. De meeste zonnebloemen waren op dat moment leeggegeten en er was alleen nog maar voedsel te vinden op de vier voerplekken. Tijdens de daaropvolgende dagen namen de aantallen weer sterk toe met een piek op 22 oktober, waarna de aantallen weer afnamen. De belangrijkste doortrekkpiek in 2003 lijkt dus in de tweede helft van oktober te zijn gevallen.

Figuur 3: Aantal gevangen Koolmezen per uur (V) in Helpman Groningen in september en oktober 2003.

Er is één Koolmees gevangen met een ring van elders. Deze vogel was op 5 november 2002 in Hoogkerk geringd en werd op 3 december 2002 in Helpman teruggevangen. Ook zijn er vier Koolmezen teruggemeld die in oktober en november 2003 in Helpman werden geringd. Eén vogel werd 15 dagen na het ringen op 81 kilometer afstand bij de Afsluitdijk teruggevangen. Een tweede vogel werd in maart 2004 in de Eemshaven teruggevangen (afstand 31 km), De laatste twee vogels werden in maart en augustus 2004 gepakt door een kat op minder dan een kilometer van de ringplek (Internet 2). Uit de terugmeldingen blijkt dat een deel van de mezen op trek was (in oktober naar het zuidwesten - Afsluitdijk - en in maart weer naar het noordoosten - Eemshaven) maar dat er tussen de vangsten ook plaatselijke mezen hebben gezeten.

Conclusies

Uit vergelijking van de vangstgegevens van vijf soorten mezen komt naar voren dat drie soorten (Zwarte Mees, Pimpelmees en Koolmees) in de herfst van 2003 in duidelijk hogere aantallen zijn gevangen dan in 2002. Verschillende terugmeldingen van de drie soorten bevestigen dat er in 2003 flink wat omzwervingen door Nederland hebben plaatsgevonden. Bij de Zwarte Mees moet wel opgemerkt worden dat in 2003 lokgeluid is afgespeeld en in 2002 niet. Dit zou, voor een deel, het ontbreken van vangsten in 2002 kunnen verklaren. Tot slot worden er geen verschillen tussen beide jaren gevonden bij de twee andere soorten, de Staartmees en Matkop.

De doortrekkpiek van Koolmees in de tweede helft van oktober 2003 werd ook op verschillende andere plaatsen in Nederland opgemerkt (Internet 3). De in Groningen waargenomen aantalstoename in 2003 stond dus niet op zich.

Dankwoord

Graag wil ik alle mensen bedanken die hebben geholpen tijdens het vangen en ringen. Het Natuurmuseum Groningen wordt bedankt voor het verlenen van toestemming om dit onderzoek uit mogen te voeren op hun terrein. De ringers C. Breek, K. Koopman, P. Korsten, K. Terpstra, L. Tervelde en de VRS-Franeker vingden een van onze vogels of ringden een vogel die we in Helpman terugvingen. Tot slot wil ik Klaas van Dijk en Henk Oosterhuis bedanken voor het doorlezen van conceptversies van dit verhaal.

René Oosterhuis
Nijenoertweg 131
9351 HR Leek
0594-510102
reneoosterhuis@hetnet.nl

LITERATUUR

Internet 1:

http://svalan.viron.se/rappsyst/falsterbo_str.asp?lang=eng. (26 oktober 2004)

Internet 2:

<http://www.avifaunagroningen.nl/htmltonuke.php?filnavn=site/werkgroepen/ringvangers/reneoosterhuis/helpmanterug.html> (8 november 2004)

Internet 3:

http://www.vogeltrekstation.nl/onderzoek/mezeninvasie_2003/mezeninvasie_2003.htm#historie. (26 oktober 2004)